

a Szentév idején figyelhető meg. A 1300-as Szentév idején a forgalom megtízszereződött. Az eladott zarándokjelvények mennyiségéből is lehet következtetni a létszámokra. Más külföldi források szerint is a magyarok nagy tömegben látogatták a különböző kegyhelyeket.

Csukovits ezek után áttér az egyes társadalmi rétegekkel kapcsolatos kérdések megvizsgálására. A legtöbb adat a bárói (55) és a nemesi (43) zarándoklatokra vonatkozik. A politikai zarándoklatokban résztvevőket ők alkották, és csak ők indultak lovagi zarándoklatra. A bárók elsősorban a Szentföldre akartak eljutni, Róma körükben a második helyre szorult. A nemesség körében ez fordítva történt. Egyes családoknál, mint pl. a Kanizsaiknál hagyománnyá vált a Szentföldre irányuló zarándokút. A polgársággal kapcsolatos alapvető kérdés, hogy a gazdag forrásbázison nyugvó pozsonyi és soproni adatokból lehet-e (vagy szabad-e) az egész országra vonatkoztató következtetést levonni. A pozsonyi végrendeletek vizsgálatából kiderült, hogy minden szakma képviseltette magát a zarándoklat valamilyen vonatkozásában. Az anyagi fedezetet legtöbb esetben a szőlő biztosította, egy peregrináció végrehajtásához legalább két szőlőbirtok volt szükséges. Az egyháziak is szép számban voltak jelen a zarándoklatokon: az egyházi társadalom valamennyi rétege megtalálható. Róma egyértelműen elsőbbséget élvezett. A prelátusoknál a kötelező Róma-látogatás időpontja előbb-utóbb bekövetkezett. Az alsóbb rendeket viselő klerikusok a magasabb egyházi rendeket az Örök Városban vették fel.

A római Szentlélek-társulat magyar tagjainak vizsgálatait Csukovits már korábban publikálta, a kötetben külön alfejezetet kapott. A 12. században alapított, a Szentlélekről elnevezett ispotályos rend anyakönyveiben magyar vonatkozású bejegyzések is találhatóak. Az 1253 bejegyzés 3833 nevet tartalmaz, az ország 505 településéről. A szerző több szempontból vizsgálja az anyakönyveket, és számos kritikai észrevételt fogalmaz meg. Leszűkíti azok körét, akik biztosan jelen voltak a beiratkozásnál. Kiszűri azokat, akik bizonyosan nem személyesen mentek Rómába. A földrajzi megoszlás tekintetében az erdélyi egyházmegyékből érkezők nagy számára hívja fel a figyelmet. Ez minden bizonnyal összefüggésben áll azzal, hogy a Társulat 9 ismert házából 6 Erdélyben feküdt. A beiratkozott tagok nagy része egyszerű falusi pap volt. A világi társadalom alsóbb rétegeit 30 szakma 125 mesterembere képviselte, míg a nemesség nem képviselte magát nagy számban. Csukovits a családi kapcsolatokra vonatkozóan megállapítja, hogy legtöbbször a családjukkal együtt iratkoztak be. A reformáció előretörésével azonban mind a Szentlélek-társulat életében, mind a zarándoklatokban radikális változások következtek be.

Az utolsó, legrovidebb fejezetben a szerző összefoglalja az eddig tárgyalt ismereteket. A peregrináció a vallási élet természetes és szerves részét jelentette, és a magyar zarándokok a katolikus világ összes jelentős kegyhelyén felbukkantak. A vallási élettel kapcsolatos kegyes cselekedetek sorát szemléletes példák által világítja meg.

A Függelékben táblázatok egész sorát találjuk. Már a korábbi fejezetekben is találunk számos, jól hasznosítható kimutatást. A Függelékben továbbá több diagram teszi szemléletessé a száraz adatsorokat. A téma iránt érdeklődők a széleskörű bibliográfiában böngészhetnek egyéb munkák iránt. A név-, és földrajzi névmutató a szövegben való keresést könnyíti. A kötetet képanyag zárja.

Hiányolom viszont a zarándoklatokat bemutató térképe(ke)t, annál is inkább, mert maga a szerző kifogásolta azt, hogy ilyeneket a korábbi munkák sem tartalmaztak (10. o.).

Csukovits Enikő olvasmányos stílusban írta meg könyvét, amely számos újdonságot és érdekességet tartalmaz. Az írott kútfőket és a szakirodalmat biztosan használja, s több aspektusból történő vizsgálatai folytán nagyon árnyaltan ábrázolja a középkori magyar zarándokokat. Bízom abban, hogy a szerző a későbbiekben más, eddig elhanyagolt művelődéstörténeti témákra is kiterjeszti kutatásait.

Szende László

Peter Haber

DIE ANFÄNGE DES ZIONISMUS IN UNGARN (1897–1904)

Lebenswelten osteuropäischer Juden. Band 8.

Böhlau Verlag. Köln-Weimar-Wien, 2001. 196 o.

A CIONIZMUS KEZDETEI MAGYARORSZÁGON (1897–1904)

A mű abban a közép-európai sorozatban jelent meg, mely keresztények és zsidók együttélésének kutatását tűzte ki céljául. Eredetileg a Bázelen 1897-ben megrendezett I. cionista kongressz-

szus emlék-kiállítására készült, abban az időszakban, amikor a szerző tanulmányainak utolsó félévét végezte a bázei egyetemen.

Peter Habernek először az tűnt fel, hogy mind Theodor Herzl, mind Max Nordau, a politikai cionizmus központi alakjai Magyarországon születtek. Ugyanakkor eddig az volt a közvélekedés, hogy a cionista eszme Magyarországon az I. világháború előtt nem keltett visszhangot. Peter Haber, kinek felmerült hazánkban származtak el Svájcba, tanulmányozni kezdte a XIX. század végi–XX. század eleji magyar zsidó újságokat, s meggyőződött ez állítás ellenkezőjéről. Érdeklődését fokozta a gúny és az ellenszenv, amellyel a „félhivatalos” egykori zsidó újságok Herzl és hívei iránt viselkedtek. Több mint ötszáz cikket, levelet, iratot vizsgált át, amelyekből kirajzolódott előtte (s alapos munkája nyomán az olvasó előtt is) a hazai cionizmus indulásának hiteles története. Ezzel foglalkozik munkája első részében. A második részben az asszimilált magyar zsidók cionizmusellenes érveit sorakoztatja fel. A harmadik rész pedig a magyar zsidók társadalmi helyzetét elemzi a XIX. század második felében. Kiemeli Karády Viktor szociológiai kutatásainak jelentőségét, továbbá a Budapesten élő Schweitzer Gábor önzetlen segítségét, amellyel a korszak sajtótörténetében eligazította.

Peter Haber igen alaposan dolgozott: áttanulmányozott minden fellelhető anyagot, köztük a jeruzsálemi Central Zionist Archives fondjait és az 1919–1945 között is működő *Makkabea* diákegyesület iratait. Sok hasznát vette Samuel Bettelheim 1934-ben keletkezett, tízennégy részes, visszaemlékező cikksorozatának. Vizsgálódásainak azért 1897 a kezdőpontja, mert akkor valósult meg az első cionista kongresszus Bázelen. S azért végpontja 1904, mivel akkor hunyt el Theodor Herzl.

Kimutatja, hogy kezdetben a magyarországi mozgalomban Rónai János játszott kiemelkedő szerepet. Ő már az első cionista kongresszuson részt vett, sőt előtte is kapcsolatot tartott a bécsi szervezettel. 1897 nyarán cikket küldött Herzlnek *Das Judentum in Ungarn* (A zsidóság Magyarországon) címmel. Válaszában Herzl azt írta, hogy rövidesen tanú lesznek Magyarországon az antiszemitizmus heves kitérésének. E tekintetben élesebben látott, mint idehaza hagyott hitsorsosai. Rónai pályájának az az érdekessége, hogy cionista létére ő sem akart Palesztinába kivándorolni, hanem jó magyar hazafi kívánt maradni. (Ebben különben megegyezett a magyar zsidóság legnagyobb részével.)

A cionizmus másik hazai iniciátora Bettelheim Sámuel volt, ki Pozsonyban erős cionista szervezetet épített ki. Pozsony akkor már jó ideje a zsidó ortodoxia fellegváraként működött. Bettelheim 1897-ben megalakította itt az első magyarországi cionista egyletet, a *Cion szeretetét*. Ehhez már a jesiva diákjai is csatlakoztak.

Budapesten viszont sokkal nehezebben ment a szervezkedés – az itteni, nagy többségében neológ zsidóság idegenkedett a zsidó haza gondolatától. 1898 őszén ugyan a fővárosban is létrejött a cionista szervezet, de a mozgalom igazi központja egyelőre továbbra is Pozsonyban maradt.

1903 tavaszán tartották meg az első magyar cionista országos konferenciát. Erre az alkalomra Gabel Gyula tanár lefordította és 1902-ben Pozsonyban kiadta Max Nordau *Der Zionismus* című röpiratát. Programjuk szerint törekedni fognak a palesztinai haza megteremtésére, nem kívánnak Magyarországon politikai nemzetiséggé válni.

Peter Haber előtérbe állítja azt, hogy 1902-től kezdve a magyarországi cionizmusnak két központja versengett egymással: Budapesten létrejött a Magyar Zsidó Ifjak Egyesülete. Ebben különösen Nison Kahan és Eisenberg Bernát játszott nagy szerepet. Kahan 1903-ban alkotott egy alapszabályvázlatot, s az új egyletet *Makkabeának* nevezte el. Az egyesület elsősorban az egyetemistákat szólította meg. Tagjai hetenként találkoztak a Royal szállóban, majd a New York kávéházban. Chanukka-estjükön már több száz látogató vett részt. A Makkabeának volt köszönhető, hogy a cionizmus ismertté vált az egész egyetemen.

1904 márciusában Pozsonyban megtartották a magyarországi cionisták második konferenciáját. Már kék-fehér zászlókkal, Herzl és Nordau arcképeivel, de még mindig magyar hazafiságukat is hangoztatva. A mozgalomban egyre több lett a nagyvárosi modernizálódó, neológ és liberális elem (azaz az értelmiségi), de jellegzetes, hogy a fővárosiak zöme nem akarta megbontani a magyar–zsidó szimbiózist. 1907-től megjelenik a *Zsidó Szemle*, 1911-től a *Múlt és Jövő* című folyóirat – ezek a cionizmussal való esetleges rokonszenv mellett is változatlanul a magyarosodás, az asszimiláció orgánjai.

Leginkább az *Egyenlőség* fordult szembe az idő tájt nálunk a cionizmussal. A jól szituált, sőt gazdag zsidó polgári rétegek lapja roppant idegenkedéssel fordult el az ígért szentföldi új haza gondolatától. Főszerkesztője, Szabolcsi Miksa, az antiszemitizmus elleni küzdelem előharcosa volt, de a megoldást egyedül a beolvadásban látta. Plasztikusan szóllaltatta meg a liberalizmus nemzet-

és vallásfelfogását: szerinte a mi zsidóink zsidó vallású magyarok. Akkor is magyarok, ha azt környezetük nem ismeri el. Úgy vélte, hogy ebben a hazában mindenki magyar, aki az akar lenni.

Holott Szabolcsi átélte — és mélyen élte át — Tiszeszilárt, „Solymosi Eszter válté”-t és az ottani főszolgabírói üzemeket. Sőt mint újságíró épp tiszeszilári tudósításaival vált ismertté: a törvényszéki tárgyalásról ő számolt be rendszeresen a *Pester Lloyd*nak és a bécsi *Neue Freie Presse*-nek. A korszellem azonban ekkor még annyira telítve volt a hazára találás, a magyarországi boldogulás, a jogegyenlőség gondolatával — időközben az 1895. XLII. törvénycikk a bevett vallások közé emelte az izraelitát —, hogy a problémaérzékeléshez a tiszeszilárinál is nagyobb megrázkódtatásokra volt szükség. Haber ismeri a „nagy per”-t, viszont nem beszél érdemben mindarról az antiszemita „közbeszéd”-ről, amely azt megelőzte és övezte: Istóczy és Verhovay mozgalmának bemutatása kétségtől érdeklősebbé tette volna azt a társadalmi miliőt, amelyben az *Egyenlőség*nek küzdenie kellett.

Sietek hozzátenni: Peter Haber igazán lelkiismeretes és szorgos munkával tárja fel az *Egyenlőség* anticionista cikkeit. Haber Samu, Silberstein Adolf, Gerő Ödön, Strausz Adolf patrióta írásai, amelyek sorra hitet tettek a magyarsághoz tartozásról, arról, hogy Magyarország számukra nemcsak lakóhely, de haza is, igazán szépek, nemesek. De naivak, elfogultak, túlságosan gyanútlanok is. Hisznek az „asszimilációs szerződés” örökérvényűségében.

Az *Egyenlőség* cikkirői számára Kossuth, Deák, Eötvös, Szemere Bertalan szava szinte az Úristen szava volt. Ők pedig az igazi magyarság inkarnációi. Ebben a hitükben a mai utókor is joggal osztozik. Csak hát közben itt volt a XX. század, ismert történéseivel. Szabolcsi Miksa, ki 1915-ben halt meg, még elképzelni se tudta azt, ami fia és a szerkesztésben utóda, Szabolcsi Lajos számára valóság lett. S még az utóbbi, ki 1943-ban fejezte be életét, sem gondolhatta el mindazt, amit az ő fiának, Szabolcsi Miklósnak, a neves irodalomtudósnek a sárga csillag korszaka hozott.

Műve harmadik nagyobb fejezetében Haber az anticionista, nacionalista, a magyarsághoz tartozó magatartás társadalmi hátterét próbálja megvilágítani. Amit alapvető indokként megjelöl — a hallgatólagosan megkötött társadalmi „szerződés” (megkaptak minden jogot és érvényesülési lehetőséget, ha magyarok leszte) — igaz. Csak nem teljesen. A Karády Viktor nyomán közölt adatokhoz nem fér kétség: a magyar zsidóság valóban nagy kulturális teljesítményekkel gazdagította a magyarságot. 1910-ben a pesti jogi kar zsidó hallgatóinak száma a diákok egyharmada volt, s az orvoskarral ennél is jóval több zsidó fiatal járt. A jelzett évben a zsidó lakosság 87 százaléka irántul volt már, s az is igaz, hogy a zsidó vállalkozók és kereskedők között egyre több nemes, sőt főnemes is akadt. Haber azonban túl sokat bíz e hallgatólagos „szerződés”-re. Bizony a hazai zsidók nem részesültek munkásságukért teljes egyenjogúságban — mint ő hiszi. Az ún. „szabad pályákon” igen, az államhoz, megyéhez kötődőkben azonban nem. A dualista korszakban ritka volt a zsidó politikus, képviselő, államigazgatási vezető, magasrangú katonatiszt. Szó se róla: tételesen nem tiltották azt, hogy zsidó ember főszolgabíró vagy alispán legyen. Csak a viszonyok voltak olyanok, hogy az illet lámpással sem igen lehetett megtalálni.

Haber nem utolsó érdeme, hogy bibliográfiai jegyzeteiben igen nagy forrás- és szekunder irodalmi anyagot összegez, megadva a téma további kutatásainak alapját.

Fenyő István

Baloghné Ábrányi Hedvig–Soós Ferenc

SZÁZÉVES A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT 1901–2001

Argumentum Kiadó–Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 2001. 321 o. + 9 tábla,

57 ábra, 9 portré

Bakos Miklós, a Magyar Numizmatikai Társulat (MNT) elnöke az előjáró beszédében kegyelettel említette meg, hogy egyebek között Bitnicz Lajos, báró Bruckenthal Sámuel, Cornides Dániel, Delhaes István, Ebenhöch Ferenc, Erdy János, Hercz József, Rupp Jakab, Schönvisner István, Simonchicz Ince, gróf Széchenyi Ferenc, gróf Viczay Mihály, Weszerle József és Weszprémi István ügybuzgó fáradozása kellett ahhoz, hogy a magyar numizmatika jeles személyisége a 20. század elején megalapíthassák egyesületüket. A kapcsolódó területeken ekkor már működött a Magyar Történelmi Társulat (1867–), a Magyar Régészeti, Művészettörténeti Társulat (1878–) vagy a Magyar Közgazdasági Társaság (1894–), s mihelyt Nuber Károly, Pákozdy Károly, Szemlér Mihály,